

Stämplor och gravörer under 1800-talet

Av Robert Mattson

Sveriges första poststämplar började användas 1686. Stämplarna var endast i bruk vid Stockholms postkontor och ytterligare en handfull orter fram till år 1819. De var utan datum och årtal. Endast ortsnamnet var angivet. Ett undantag var det svenska postkontoret i Lübeck där man på privat initiativ införskaffat en poststämpel med datum- och årtalsangivelser. Den var i bruk 1813-1816.

Beslut om stämplor för alla postkontor i Sverige togs vid 1817-1818 års riksdag. Fabriksidkaren Daniel Hedlund fick i uppdrag att tillverka stämpelstamparna som levererades den 28 januari 1819. Redan två dagar senare sändes stämplarna ut till samtliga postkon-

ROBERT MATTSON är född i Stockholm 1952.

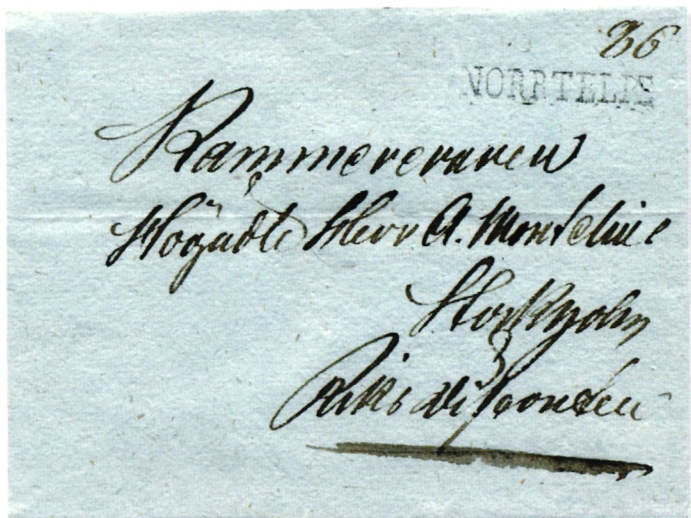
Han är webbansvarig vid Postmuseum.

Sedan 2003 är han vice ordförande i Postmusei Vänner. Mattson har tidigare medverkat med flera artiklar bl. a. i *Posttryttaren* och i filatelihandboken *Oscarsperiodens frimärken 1885-1911*.

Han är också medlem i Sveriges

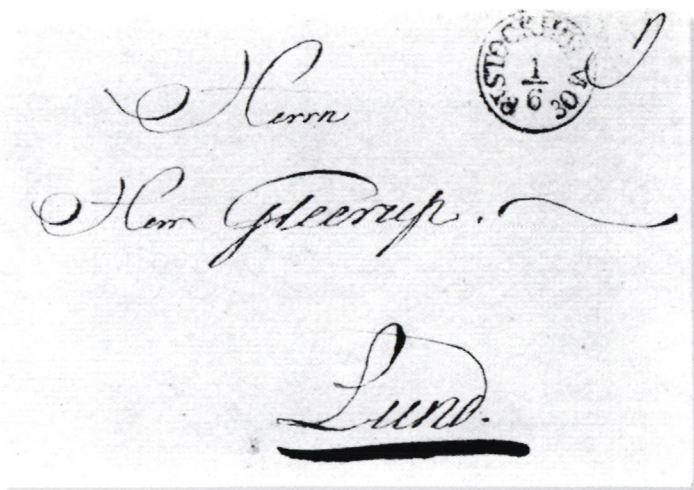
Filatelist-Förbunds expertråd.

Sedan några år tillbaka bedriver han forskning om datumstämpeltypen normalstämpel 10.

Rakstämpel "Norrtie" som användes 1819-1830. Gravör/engraver: Daniel Hedlund.

Straight Line cancellation stamp "Norrtie" used 1819-1830.

Bågstämpel "Stockholm" från den 1 juni 1830, tidigast kända datum. Gravör/engraver: Ludvig P:son Lundgren.

Arc cancellation stamp "Stockholm" from 1st June 1830, the earliest known date.

tor i landet. De var utan datum eller årtal och hade endast ortsnamnet angivet. Bland stämpelsamlare kallas de för rakstämplar. Hedlund graverade stämplarna i stål, varför de sällan behövde repareras. Postmästarna fick själva upphandla stämpelfärgen. Den utgjordes oftast av sådan trycksvärta som användes vid boktryckerierna, dvs. sot uppblandad med linolja.

Det svenska postkontoret i Hamburg började använda en rektangulär datumstämpel 1823. Den avlöstes av en liknande stämpel redan året därpå. Även de svenska postkontoren i Greifswald och Stralsund fick datumstämplar under 1820-talet. Dessa saknade dock årtalsangivelse.

Första datumstämpeln

År 1830 infördes datumstämpeln vid samtliga svenska postkontor. Den kallas idag för bågstämpel eftersom det uppdelade året följde stämpelramen i bågeform. Många utländska postförvaltningar hade tidigt insett behovet av datumstämplar. För varje postverk var målet att befördra posten så skyndsamt som möjligt, och det gällde att kunna styrka såväl när ett brev hade avgått från en viss ort, som när det hade passerat någon gränsstation samt tidpunkten för dess ankomst.

I ett Kungl. brev av den 31 december 1829 angavs att post över Ystad skulle förses med datumstämpel, vilken även skulle uppta namnet på avsändningsorten, eftersom man från svensk sida inte hade behövt återta ett "öfver 6 månader gammalt retourbrev" från det preussiska postverket. Datumstämpeln behövdes för att man skulle kunna kontrollera tidsåtgången för hantering av dessa returbrev.

När det nu fanns ett stort behov av nya stämplar med datum, infordrade generalpoststyrelsen anbud från medaljgravören Ludvig Persson Lundgren (1789-1853). Han offererade 58 stampar graverade i stål och 81 i mässing. För stålstampen begärde han 10 riksdaler banco och för mässingsstampen 7 riksdaler banco. Stålstamparna var avsedda för orter med större brevmängd, medan mässingsstamparna ansågs täcka de mindre postkontorens behov. Vid denna tidpunkt fanns det 109 postkontor i Sverige.

Lundgren, som erhöll graveringsuppdraget, levererade stämplar i olika omgångar med början den 11 maj 1830. Han var vid denna tid en av vårt lands främste medaljgravörer och hade tidigt lärt sig miniatyrmålning och etsning. Från 1818 ägnade han sig också åt medaljgravering. År 1830 blev han gravör vid Kungl. myntverket, samtidigt

som han fick uppdraget att gravera stämpelstamplar åt postverket.

De flesta postkontor erhöll sina stämplat den 15 september 1830. Vid Stockholms och Göteborgs postkontor togs dock stämplatarna i bruk redan i juni månad. Det första kända avtrycket är från Stockholm den 1 juni 1830.

Generalpoststyrelsen meddelade redan den 31 augusti i ett cirkulär att den gamla enradsstämplat skulle återsändas så snart datumstämplat hade tagits i bruk. Postmästaren i Falköping anhöll som den ende om att få behålla sin enradstämplat för stämplat av brevkartor.

I ett cirkulär från den 22 oktober 1830 påpekades att man upptäckt så otydliga stämplat, att man varken kunde urskilja ort eller datum. Samma missförhållanden påtalas igen i cirkulär den 13 oktober 1834. I maj 1835 tog man till hårdare tag. Om en postförvaltare inte ordnade tydliga stämplatavtryck skulle ett vite utgå med 1 riksdaler 32 skilling för varje gång försumlighet upptäcktes. Samtidigt nämndes att postmästarna hade rätt att begära nya stämplat när de gamla blivit "förnötta".

De stämplatstamplar, som levererats av gravören Ludvig P:son Lundgren, var avsedda att kunna användas till slutet av 1833. Då blev det aktuellt att tillverka nya stämplatstamplar för att ersätta dem som tidigare levererats. Denna gång gick beställningen till medaljgravören Mauritz Frumerie (1775-1853).

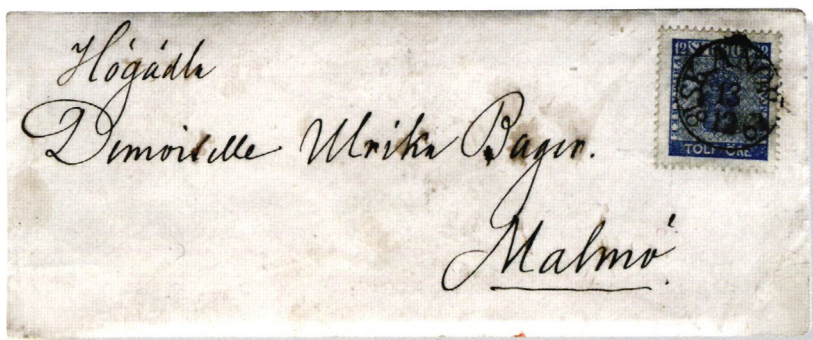
Enligt en faktura från Frumerie levererades stämplatstamplatarna till postkontoren den 4 november 1833. I och med denna stämplatleverans var postkontoren väl försedda med stämplat under några år framöver. Vid några postanstalter togs bågstämplatet åter i bruk när de första frimärkena kommit ut. En del äldre bågstämplat kunde också användas som hjälpstämplat under ett senare skede, dvs. de sattes in som extrastämplat när postmängden var stor eller när huvudstämplatet var under reparation.

Andra stämplatgravörer vid denna tid var hovgravören Abraham Salmson (1806-1857) och hans son Anton (1831-1908), guldsmeden Adolf Teodor Lillja samt gördelmakare Sven Olof Morell (1804-1857). Ett fåtal bågstämplat graverades av dem. Men de utförde även reparationer och tillverkade nya stiltyper till gamla stämplat.

Postkontoren var skyldiga att återleverera stämplatarna när de var utslitna eller när de byttes ut mot nya. I ett protokoll, daterat i september 1836, framgår att de återlevererade stämplatarna skulle förstöras genom "försänkning i vatten". Samtidigt avskrevs 152 stämplat ur räkenskaperna på grund av utrangering. Året därpå gick ytterligare 12 stämplat samma öde till mötes och år 1838 förstördes 63 stämplat. Ingen bågstämplatstämplat har därefter påträffats. Några bågstämplat var i bruk in på vapenperioden. Den senast använda var Skanör som det finns avtryck från vid utgången av 1869.

Bågstämplat "Skanör", typ 2, använd 1833-1869, längst i bruk av alla. Gravör/engraver: Mauritz Frumerie.

Arc cancellation stamp "Skanör", type 2, used 1833-1869, the stamp in use longest of all.

Fyrkantsstämpel "Smediebacken", en av de första som tillverkades. Levererad den 14 juli 1835.
Gravör/engraver: Mauritz Frumerie.

Rectangular cancellation stamp "Smediebacken", one of the first stamps manufactured.
Delivered 14th July 1835.

Fyrkantsstämpeln

Då Stockholms postkontor i slutet av september 1830 tilldelades den första fribrevsstämpeln med datum, var den utformad som en rektangel. (I fortsättningen används den numera gängse termen fyrkantsstämpel för denna stämpeltyp). Inom generalpoststyrelsen ansågs den vara mycket ändamålsenlig med det vågräta ortsnamnet och den tydliga datummarkeringen. När därför bågstämplarna så småningom blev utslitna eller skadades ersattes de i regel av fyrkantsstämplar. I en skrivelse från generalpoststyrelsen av den 2 juni 1835 angavs att nya stämplat som beställdes skulle ha "form af en rectangel, hvarigenom stämpelavtrycken å brefven blifva tydligare och läsbarare". Det dröjde sedan inte länge förrän den första fyrkantsstämpeln graverades och tillverkningen påbörjades.

Den första fyrkantsstämpeln tillverkades i juni 1835 av Mauritz Frumerie. Hans första faktura från den 2 juli gällde: "En brefstämpel för Lindesberg Postkontor – Ny modell". Förutom denna stämpelstamp graverade

Frumerie ca. 30 stämplat detta år.

Under perioden 1836-1838 var Lundgren på nytt stämpelgravör åt postverket. Han graverade de kompletteringsstämplar som behövdes under dessa år, sammanlagt ett hundratal stämplat.

Adolf Teodor Lillja graverade tre stämpelstampar i december 1838, nämligen för Haparanda, Ljusdal och Skanör. Denna leverans kom att bli inledningen till en stämpelproduktion under drygt tio år. Lillja var skicklig som gravör och blev med tiden också en etablerad guldsmed. Under perioden 1839-1849 tillverkade han samtliga stämpelstampar med undantag för perioden sommaren 1845 till sommaren 1846, då Sven Olof Morell var verksam.

De stämplat, som graverades av Lillja, var till en början i regel smalare än de stämplat Frumerie och Lundgren framställde. Under Lilljas första verksamhetsår försågs stämplatarna med en kraftigare ram. Omkring 100 stämpelstampar graverades av Lillja. Huvudparten av dessa var fyrkantsstämplar, men från maj månad 1848 började han även gravera cirkelstämplar av en ny typ. Stäm-

pelstamparna levererades i regel med fem årtalssiffror mot tidigare – under bågstämpelperioden – med fyra. Detta fick till följd att kompletterande årtalssiffror måste levereras efter fem år.

De nytillverkade årtalssiffrorna, utförda av annan gravör än den som hade gjort själva stämpelstampen, medförde att stämpeln ofta ändrade utseende. Stämpelns utseende kunde också förändras vid renovering.

De stämplat som Sven Olof Morell graverade var inte alltid så perfekta, vare sig till utformning eller hållbarhet. Han tillverkade åtskilliga kompletterande årtalssiffror för olika stämpelorter. Morell hann med att göra 19 stämplat. Av dessa är Oroust-stämpeln särskilt intressant, eftersom den har ett spegelvänt S.

I januari 1850 inledde Wilhelm August Barklund (1824-1892) sin verksamhet som stämpelgravör. Han fick till en början endast sporadiska uppdrag, men från maj månad 1858 blev han den mest anlitade stämpelgravören. Då tillverkades inga nya fyrkantsstämplat, men många var i bruk och det behövdes ständigt kompletterande årtalssiffror. Vid denna tid avlöstes fyrkantsstämplaterna av cirkelstämplaterna, varav de flesta kom att graveras av Barklund. Vid postkontoret i Slite användes fyrkantsstämpeln ända fram till slutet av 1889.

Fyrkantsstämpel "Slite",
användes från postkontorets öppningsdag,
den 1 december 1853, till slutet av 1889.
Gravör/engraver: Anton Salmson.

Rectangular cancellation stamp "Slite", used from the
day the post office was opened on 1st December 1853
until the end of 1889.

Andra gravörer av fyrkantsstämplat var hovgravören Abraham Salmson och hans son Anton. De var verksamma från juli 1850 till juni 1858.

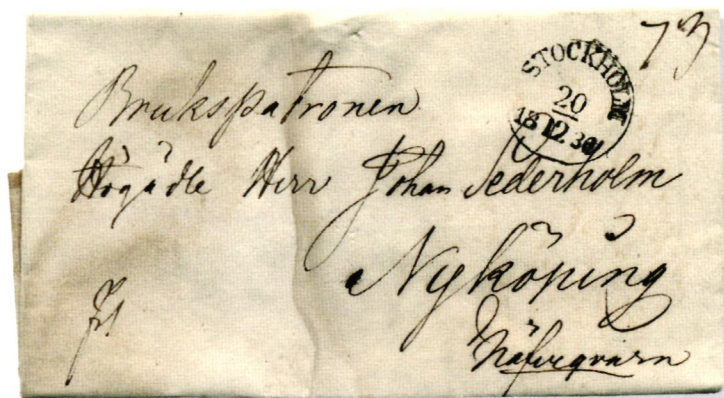
De stämplat som tillkom under Salmsons tid skilde sig rätt avsevärt från dem som graverades av Lillja. De gjordes nu bredare och lägre samt något avrundade i ramhörnen. Bokstäverna i ortsnamnet var kraftigare, liksom datum- och årtalssiffror. Salmsons, far och son, tillverkade ca. 60 fyrkantsstämplat bl.a. för de nya postanstalter som tillkom under förra hälften av 1850-talet.

Normalstämpel 10

I Sveriges Filatelist-Förbunds stämpelhandbok från 1952 är de olika stämpeltyperna numrerade. De stämplat som dagligen användes för stämpling av post kallas här för normalstämplat för att man ska kunna skilja dem från specialstämplat som var i bruk vid vissa evenemang.

Den första cirkelstämpeln av den nya typen med vågrätt årtal levererades till Stockholms postkontor redan år 1834. Gravör var Ludvig P:son Lundgren. Denna normalstämpel 10 har följande karakteristika: heldragen cirkelram, antikva stil och delat årtal med årtalssiffror i vågrät linje. Det sistnämnda skiljer den från bågstämpeln, där årtalet beskriver en båge. Den var egentligen avsedd för paketposten, men togs i bruk även för brevstämpling. Förmodligen var den en försöksstämpel eftersom det inte tillverkades fler förrän åtskilliga år senare.

Av okänd anledning kom det att dröja till år 1848 innan denna stämpeltyp började bli mer allmän. Under 1850-talet blev fyrkantsstämplaterna utslitna och ersattes då av normalstämpel 10 som var bättre lämpad för makulering av frimärken. Cirkelstämpeln – normalstämpel 10 – blev den dominerande stämpeltypen vid postanstalterna från 1850-talet till mitten av 1870-talet. Vid ett antal postanstalter användes den så länge som några år efter sekelskiftet.

Normalstämpel 10 "Stockholm",
den första cirkelstämpeln som graverades den 2 maj 1834 av Ludvig P:son Lundgren.

Normal cancellation stamp No.10 "Stockholm", the first circular stamp, which was engraved on 2nd May 1834 by Ludvig P:son Lundgren.

Material och funktion

Normalstämpel 10 försågs oftast med en stämpeldel av mässing. Mässingsstämpelarna hade en medellivslängd på fem år. Med renovering kunde de användas längre. En stämpel av stål hade dubbelt så lång medellivslängd, men var avsevärt dyrare att tillverka. Nya stämplat levererades oftast med fem årtalspar samt datumstilar till år 1868. Därefter översändes tre, fyra eller åtta årtalspar. Årtalet "18" var graverat i stämpeln och kunde inte bytas ut. Övriga årtals- och datumsiffror var utbytbara och sattes fast i stämpeln med hjälp av ett par skruvar.

Konstruktionen av normalstämpel 10 och den 1874 införda normalstämpel 16 var likartad. Stämpelringen, oftast av mässing, låstes fast vid stampen med en skruv. På så sätt var också årtalsstilarna fastlåsta då årtalsparet var fastsatt på en tapp i stampen. Datumstilarna fixerades med en annan skruv. Datumstilarna, vilka var lösa, behövde ibland stagas fast i stämpeln för att inte lossna. Detta gjordes med hjälp av speciella mässingsbleck, s.k. mellanbitar. En sådan kan man ibland se i stämpelavtryck som ett vågrätt streck mellan dags- och månadssiffrorna. Någon gång placerades även en mellanbit under månadssiffran. Mellanbitarna

användes inte ständigt. En och samma stämpel kunde ibland vara försedd med mellanbit, ibland inte. Datumstilarna var tillverkade av stilmetall av den typ som användes av boktryckarna vid denna tid.

År 1899 fanns en del stampar till normalstämpel 10 och 16 kvar vid postanstalterna. De flesta sändes tillbaka till persedelförrådet i Stockholm för utbyte mot nya stämpeltyper. Vid ett femtiotal postanstalter behöll man emellertid de äldre typerna. Någon lokal guldsmed eller gravör ändrade då årtalet "18" till "19" och stämplatarna kunde sedan användas ytterligare någon tid. Normalstämpel 10 användes i Kolsva och Wedevåg så sent som i början av 1920-talet.

Gravörer av normalstämpel 10

Den första stämpeln av denna typ graverades, som nämnts tidigare, av Ludvig P:son Lundgren. Han graverade både båg- och fyrkantsstämplat åt postverket. År 1848-1852 graverade Adolf Teodor Lillja några cirkelstämplat som tydligt känns igen på formen. Bokstäverna är placerade mycket nära ramen, mindre än 0,5 mm; de är oftast mycket tunna.

Wilhelm August Barklund, som tidigare var gesäll hos Lillja, började gravera stämplat i januari 1850. Han konkurrerade med Abra-

En i Postmuseum bevarad normalstämpel 10-stamp med mellanbit i mässing, datumstilar i stilmetall och årtalsstil med hål som kunde träs på tappen till vänster i stampen.

A normal stamp No.10, preserved at Postmuseum, with a brass shim, date types in an alloy of lead, tin and a little antimony and year types with holes that could be pushed on to the pin to the left on the stamp surface.

ham Salmson som tillsammans med sin son Anton Salmson tillverkade stämplor åren 1850-1858. År 1858 övertog Barklund ensam hela tillverkningen. Förmodligen ansåg man vid generalpoststyrelsen med tiden att Barklunds stämplor var för dyra. År 1872 lämnade därför två gravörer jämte Barklund, Anton Salmson och G. L. Sidenwall, in anbud på tillverkning av sigill och stämplor.

Generalpoststyrelsen beslöt den 25 april samma år att Barklund skulle anlitas tillsvidare. Han fick emellertid lämna in ett lägre anbud än han tidigare gjort. Barklunds pris var före 1872 18 riksdaler för brevstämplor av mässing. Nu sänktes det till 13:50 pga. konkurrensen från medtävlarna.

Den 1 januari 1874 övertogs tjänstebrevsbefordringen, den s.k. kronoposten, av postverket. För att klara av den ökade postmängden vid övertagandet öppnades ett stort antal nya poststationer. Varje poststation skulle försees med en poststämpel. Salmson fick uppdraget att gravera stämplorna, förmodligen därför att Barklund var alltför upptagen med andra graveringsuppgifter.

Anton Salmson skulle alltså gravera och leverera ett stort antal poststämplor på kort tid. I några fall levererades inte stämplorna i tid från postverkets persedelförråd till poststationerna utan poststationsföreståndarna fick makulera frimärkena för hand med bläck. Den nya stämpeltypen var av ett annat utseende än den tidigare datumstämpeln. Diametern var i allmänhet mindre, och stämpeln hade bokstäver och årtal graverade i grotesk i stället för som tidigare i antikva stil. Denna stämpeltyp kallas för normalstämpel 16. Den var tidigare använd vid mitten av 1850-talet vid några postanstalter, bl.a. Arvika, Carlsborg, Helsingborg,

En del postanstalter som öppnades den 1 januari 1874 fick inte sina stämplat i tid. Poststationsföreståndaren i Boaryd fick därför makulera frimärkena med bläck.

Some post offices that opened on 1st January 1874 did not receive their cancellation stamps in time. The post office manager in Boaryd therefore had to cancel the postage stamps in ink.

Uddevalla och Warberg. Den fick nu sitt stora genombrott.

Anton Salmson var tydligen så överhoppad med arbetsuppgifter att han fick annonsera efter en medhjälpare. I Dagens Nyheter 15 juni 1876 fanns följande annons införd: "Gravör. En yngling med fallenhet för eller kunnig i gravöyrket erhåller nu genast anställning hos Hofgravör Salmson, Trångsund 2A, 3 tr. upp."

Ett stort antal av de nyöppnade poststationerna blev inte långlivade. De stängdes i allmänhet efter något år. Orsakerna var flera, bl.a. olönsamhet på grund av för liten postmängd. Ett antal poststationer ersattes så småningom från 1878 av de första lantbrevbärlinjerna.

Stämpelleveranser

Postmästarna rekvirerade vanligtvis en brevstämpel åt gången tillsammans med en uppsättning årtals- och datumstilar. Större postkontor beställde oftast två åt gången. Det var inte ovanligt att postkontor med stor brevmängd hade både två och tre stämplat i bruk samtidigt. Ibland kan det vara svårt att avgöra om postanstalten hade fått en ny stämpel eller om denna renoverats och därigenom ändrat utseende. I en del fall anlitas någon lokal urmakare eller guldsmed för

reparation av mindre stämpeldefekter. Som exempel kan nämnas en guldsmed i Arboga, L. S. Aronsson, som under 1860- och 1870-talet renoverade skadade stämplat ett flertal gånger.

Den 22 december 1868 meddelade generalpoststyrelsen i ett cirkulär att postmästarna skulle rekquirera makuleringsstämplat till sina underlydande poststationer. Poststationerna hade tidigare lämnat sin post för avstämpling vid de större postkontoren eller postexpeditionerna. Många poststationer erhöill sina första brevstämplat 1868-1869. På hösten 1869 genomförde generalpoststyrelsen en inventering av samtliga stämplat och sigill vid postanstalterna. Avtryck av samtliga poststämplat och prov på samtliga lacksigill sändes då in till styrelsen. Ett antal av dessa finns fortfarande kvar i Postmuseum och har varit värdefulla som dokumentation av stämplat från en viss tidpunkt.

Stämpelvård och stämpelbruk

I tidiga skrivelser från 1800-talets början omnämns s.k. stämpelbollar som användes för att färga in stämplatarna. Stämpelbollen hade sin motsvarighet i färgbollen, ett viktigt redskap för infärgning av tryckplåtarna vid boktryckerierna. I ett cirkulär, daterat den 27 oktober 1864, rekommenderas postmästarna att använda stämpelborstar i stället. De kunde förutom att färga in stämpeln även användes för att rengöra den. År 1869 började man använda en speciell blecklåda, klädd med flanellfilt, för stämpelns infärgning. Från denna lådtype utvecklades så småningom stämpeldynan.

Generalpoststyrelsen förmanade med jämna mellanrum postmästarna att stämplat tydligt. Redan år 1835 stadgades som nämnts böter för otydliga stämplat på breven med 1 riksdaler 32 skilling banco vid varje försummelse. Den 24 maj 1855 påpekades i ett cirkulär att böter skulle utgå om frimärkena försågs med otydliga stämplat. Den 20 augusti 1855 föreskrevs att två stämpelavtryck skulle anbringas – ett på frimärket och ett bredvid på brevet. Frimärket skulle placeras i övre vänstra hörnet. Postmästarna

påmindes den 13 december 1860 om att blå stämpelfärg inte var tillåten. Varje frimärke på brevet skulle förses med en brevstämpel "hvilken bör så anbringas att, om möjligt, datum blifver synligt å hvarje frimärke". På nytt inskräptes också vikten av en tydlig bredvidstämpel.

Den 8 oktober 1863 meddelade generalpoststyrelsen att man inte längre behövde slå en sidostämpel om makuleringen på varje frimärke tydligt visade avgångsort, dag, månad och år. Böterna för varje försummelse sänktes nu till 1 riksdaler.

Vid studium av stämplarnas utseenden under perioden 1848-1873 finner man att diametern ökade generellt sett. Framförallt är ökningen markant under 1860-talet. En förklaring till detta fenomen kan vara bestämmelsen om tydliga avstämplingar från oktober 1863. Sådana kunde vara svåra att åstadkomma med 1840- och 1850-talets relativt små stämplor. Vid mätning av 31 slumpvis utvalda brevstämplor med 7-9 bokstäver, graverade 1869, har det visat sig att diametern hos 22 av dem var 25 mm eller mer.

År 1873 minskades diametern återigen till 20,5-23 mm. Måtten var desamma även under den första normalstämpel 16-perioden 1874-1879, liksom senare under 1880- och 1890-talen. Möjligen kan det stora antalet beställningar av stämplor spela en roll. Gravörerna Barklund och Salmson behövde säkert förenkla stämplorna så mycket som möjligt, både av kostnadsskäl och av tidsbrist. Normalstämpel 16-typens groteska stil var enklare att gravera än antikvastilen i normalstämpel 10.

Strålstämplor

En stämpeltyp med ortsnamn men utan vare sig datum eller årtal var strålstämpeln. Denna var en cirkelstämpel med figurer, liknande strålar, ingraverade i stampen. Stämpeltypen började användas år 1863, främst vid poststationer som var belägna utmed järnvägslinjer, där post inte befordrades med postkupéexpeditioner. Sammanlagt var det 73 poststationer som använde stämpeltypen. Den kom att ersättas av normalstämpel 10

Strålstämpel "Wäsby", använd 1866-1870.
Gravör/engraver: Wilhelm August Barklund.

Ray-shaped cancellation stamp "Wäsby",
used 1866-1870.

under åren 1868-1870. Samtliga strålstämplor graverades av Wilhelm August Barklund.

Nya stämpeltyper

Under 1870-talet ökade antalet bedrägeriförsök mot postverket markant. Det var framförallt återanvändning av tidigare makulerade frimärken som var det stora problemet. Stämpelsvärthan var alltför lätt att avlägsna. Ett flertal undersökningar gjordes med ny stämpelsvärta och nya stämpelmodeller. De påbörjades 1879 vid postkontoren i Göteborg, Karlstad, Wenersborg och Örebro, vilka samtliga prövade användning av s.k. ventilstämplor. En liten trissa skulle rotera och på det sättet göra frimärket obrukbart.

I Göteborg, Norrköping och Stockholm användes också s.k. bikupestämplor. I dessa fanns ett tydligt mönster som skulle vara svårt att avlägsna. Försök gjordes också vid Katrineholms postkontor 1884 med ett par typer, den s.k. kronstämpeln och pärlcirkelstämpeln – se Björn Sylwans artikel i denna årsbok. I Stockholm användes en stämpel med sågtandad ram vid några tillfällen år 1883.

År 1882 tillverkade gravören Anton Salmson en ny stämpel som var både enkel och genial. Stämpelramen var försedd med vassa spetsar. Dessa lämnade spår i form av små fördjupningar i frimärket och fanns kvar även om man lyckades tvätta bort stämpelsvärthan. Denna typ godkändes av postverket.

Den nya årtalskonstruktionen hade prövats i några stämpeltyper som är kända från 1882, några månader före användningen av normalstämpel 14. Helt årtal fanns också i den s.k. normalstämpel 17 med heldragen ram och normalstämpel 40 med dubbel heldragen ram. Normalstämpel 17 är känd med stämpelavtryck från maj 1882 vid bl.a. postkontoren i Helsingborg och Malmö. En snarlik stämpeltyp, normalstämpel 12, hade till skillnad från normalstämpel 17 texten i antikvastil. Den är känd från Oxie år 1882. Förmodligen är normalstämpel 14 en vidareutveckling av normalstämpel 12 – skillnaden består endast i ramens utformning. (som är heldragen i nr. 12 och punkterad i nr. 14). Även i denna samt några ytterligare stämplat användes små figurer i stämpelbilden. Det utbytbara året medförde att dessa stämpeltyper kunde användas även efter sekelskiftet. Normalstämpel 14 fanns kvar vid postkontoret i Åled så sent som 1989.

Från år 1882 fram till sekelskiftet prövades ett antal olika stämpeltyper vid de större postkontoren men även någon gång vid mindre postanstalter. Bland dem kan nämnas den dubbelringade normalstämpel 39 med punkterad yttre ram. Den hade till skillnad från övriga stämpeltyper förkortat årtal. Endast de två sista årtalsiffrorna fanns med. Även normalstämpel 37 med dubbel heldragen ram hade sådana årtalsiffror.

Stämplat med punkterad ram var avsedda för makulering av frimärken på brev försändelser medan stämplat med heldragen ram främst var avsedda för ankomststämpling. De senare användes också för makulering av frimärken på olika typer av avier som återlämnades till postverket.

Felaktiga stämplat

Under åren mellan 1830 och 1880-talet graverades tusentals stämplat. Det är egentligen förvånansvärt att mycket få blev felaktiga, trots den stora mängden. Det rör sig om ett mycket litet antal, sannolikt färre än tio. Till de mest kända hör den tidigare nämnda Oroust med felvänt "S" åren 1846-1850.

I maj 1866 levererades en stämpel till

Normalstämpel 17 var den första med helt årtal. Tidigast kända är "Helsingborg" och "Malmö" från maj 1882.

Normal cancellation stamp No.17 was the first one where the year was not split. The earliest ones known are "Helsingborg" and "Malmö" from May 1882.

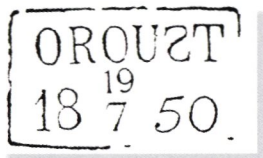

Normalstämpel 14 var den första med punkterad ram. Togs troligen i bruk den 1 januari 1883. Gravör/engraver: Anton Salmson.

Normal cancellation stamp No.14 was the first one with a dotted line frame. It probably came into use on 1st January 1883.

Norrtälje postkontor med bokstaven "J" felvänt. Stämpeln returnerades till postdirektörens kontor redan efter några dagar och felet rättades till genom en omgravering. Poststationen i Hejnum hade också en stämpel med spegelvänt "J" åren 1874-1878.

En ännu mer långvarig användning av en felaktig stämpel förekom under perioden februari 1881-november 1891. Då användes vid poststationen i Tuna en normalstämpel 16-stamp med ett spegelvänt "N". En annan felstavning inträffade i januari 1883 då postkontoret i Vänersborg erhöll en normalstämpel 22-stamp. Ortsnamnet stavades "Wennersborg", dvs. bokstaven "n" var dubblerad. Den användes ca. 14 dagar innan den blev utbytt.

Fyrkantsstämpel "Oroust"
med spegelvänt S, använd 1846-1850.
Gravör/engraver: Sven Olof Morell.
Rectangular cancellation stamp "Oroust"
with an inverted "S", was in use 1846-1850.

Normalstämpel 22 "Wennersborg"
med två "n", använd ca. 14 dagar.
Normal cancellation stamp No.22 "Wennersborg"
with two "n"s, in use for around a fortnight.

Normalstämpel 10 "Norrtelje" med felvänt "J",
i bruk några dagar i maj 1866.
Gravör/engraver: Wilhelm August Barklund.
Normal cancellation stamp No.10 "Norrtelje" with
the "J" turned the wrong way, was in use for a few
days in May 1866.

Normalstämpel "Tuna" med spegelvänt "N",
i bruk ett 10-tal år.
Normal cancellation stamp "Tuna" with the "N"
inverted was in use for around ten years.

Andra stämpeltyper

År 1896 användes på försök s.k. rullstämplat vid postkontoren i Jönköping, Malmö, Göteborg, Stockholm och några postkupéexpeditioner. Detta gjordes för att man skulle kunna makulera större postmängder under kortare tid. Postmängden hade ökat markant under 1890-talet.

Några stämplat, som kan ses som varianter av normalstämpel 10 och 16, var de som användes i Lima, Wiskafors och Åshammar. Ramarna hade normalstämpel 14-ramens punkterade form; annars var årtalen placerade som i de äldre stämpeltyperna, dvs. årtalet var delat.

Lima-stämplat var i bruk 1888-1900 och kallas för normalstämpel 13; den var en modifierad normalstämpel 10-stämpel. Stämplat Wiskafors är känd från 1889-1891 och Åshammar från 1897-1899. I de två sistnämnda fallen var ramen streckad och stäm-

Normalstämpel 16 "Hejnum" med felvänt "J"
under perioden 1874-1878.
Normal cancellation stamp No.16 "Hejnum" with
the "J" turned the wrong way, was used 1874-1878.

peltypen kallas för normalstämpel 20. En annan stämpel, som kallas för normalstämpel 25, har bokstäver som är "sirliga". Den användes vid Linköpings postkontor år 1899. Den tillkom förmodligen genom renovering av en normalstämpel 10-stämpel.

En förfina form av normalstämpel 14, med sirligare bokstäver i en stil som kallas för egyptienne, togs i bruk under senare

Rullstämpel användes vid ett fåtal postanstalter 1896-1897.

Roller cancellation stamp was used in a few post offices 1896-1897.

delen av 1890-talet. I övrigt hade den samma utförande. Den kallas normalstämpel 29.

Schweizerstämplat

För att ändra datum eller årtalsiffror i någon av de nämnda poststämplatarna krävdes att man försiktigt petade ut den s.k. datum- eller årtalsstilen, varefter en ny sådan fick sättas på plats. Detta förfarande var omständligt och tidskrävande.

Postdirektören i södra distriktet, Hugo Winroth, gjorde år 1893 en tjänsteresa till Belgien och Tyskland. I en skrivelse till generalpoststyrelsen den 5 april 1894 berättade han om två inköp han hade gjort under resan. En belgisk brevbärarväska och en tysk s.k. schweizerstämpel hade införskaffats. Han bad nu om tillstånd att få ersättning för sina utlägg. Stämpeln hade kostat 26 mark (23:40 kr) att låta tillverka hos gravören Theodor Gleichmann i Berlin. Winroth berättade i entusiastiska ordalag om stämpelns förträfflighet då han på eget bevåg hade låtit flera postfunktionärer vid Malmös postkontor prova stämpeln under några hektiska dagar före nyårsafton 1893 (avtryck är dock kända även senare under vintern 1894).

Normalstämpel 20 "Åshammar", liknande normalstämpel 16 men med streckad ram, användes 1897-1899.

Normal cancellation stamp No.20 "Åshammar", similar to normal stamp No.16 but with a broken line frame, was in use 1897-1899.

Normalstämpel 13 "Lima", liknande normalstämpel 10 men med punkterad ram, använd 1888-1896.

Normal cancellation stamp No.13 "Lima", similar to normal stamp No.10, but with a dotted line frame, used 1888-1896.

Normalstämpel 29 liknande normalstämpel 14 men med sirligare bokstäver.
Togs i bruk vid slutet av 1890-talet.

Normal cancellation stamp No.29, similar to normal stamp No.14 but with more elegant lettering.
Came into use at the end of the 1890's.

En av fördelarna med stämpeln var att den var konstruerad med rörliga typer för årtal, månad, dag och klockslag. Siffrorna kunde petas fram med en nål. Vid eventuella förseningar i brevhanteringen kunde man enkelt kontrollera när denna ägt rum. Den kontrollåtgärd, som Winroth fann behövlig, kunde således åstadkommas utan att "förtynga arbetet". Han själv liksom allmänheten kunde nu få reda på om brevbärarna delat ut breven i tid.

Winroth bifogade två brevstämplat till skrivelsen. Den ena var tillverkad vid köpenhamnsbaserade H. E. Holsts filial i Malmö, den andra var den ovan nämnda tyska stämpeln. Han hade invändningar mot Holsts stämpel och förordade i stället den tyska eftersom den hade avstämplingstiden given mellan två heltimmar (t.ex. 2-3). Detta var mer relevant än Holsts angivelse av hela klockslag. Om nu generalpoststyrelsen tillstyrkte hans förslag om införande av schweizerstämpeln i Sverige, önskade han leverans

av två stämplat till Malmö postkontor. Den ena skulle ha siffran "1", omgiven av två stjärnor nedtill och skulle användas vid kontorets brevavdelning. Den andra skulle förses med siffran "2" för paketavdelningen

I sin skrivelse informerade han också om schweizerstämpeln användning internationellt. På 1870-talet började den användas i Schweiz, därav namnet. I Tyskland togs den i bruk på prov i Berlin från december 1887 till juli 1888 för att så småningom införas i hela landet. Den användes också av det finska postverket och hade alldeles nyligen tagits i bruk i Norge. År 1893 infördes stämpeltypen på Island och senare under samma årtionde även i Danmark.

H. E. Holsts filial kunde offerera stämpeln till ett pris av 20 kr vid en minsta beställning om 100 stämplat. Mekaniken och stämpelämnet kom från Tyskland, medan gravyrarbetena gjordes i Malmö. Winroth krävde dock att Holst skulle ändra klockangivelsen enligt hans önskemål.

Stämpelbeställningar

Efter det att Winroths skrivelse hade inkommit till generalpoststyrelsen remitterades ärendet till chefen för postverkets persedelförråd, intendent August Wilhelm Zacco (1843-1939). Denne reagerade negativt på Winroths förslag och hade överhuvudtaget inte något positivt att säga om postdirektörens idéer. I sitt memorial till generalpoststyrelsen den 2 maj 1894 avslutar han skrivelsen med: "Jag vågar vördsamt föreslå, att, der att Kongl. Styrelsen fäster något afseende vid postdirektör Winroths i bifogade remisshandling gjorda förslag målet måtte för vidare utredning få öfverlemnas till postdirektören i Stockholm".

Generalpoststyrelsen var nu inte lika negativ i sin bedömning av Winroths förslag, utan tillstyrkte postdirektörens önskan om att få ersättning för de inköpta stämpelarna. Dessutom återsändes stämpelarna till Malmö.

Schweizerstämpeln tilläts nu för användning på prov vid postkontoret i Malmö. Stämpeln tilltalade generalpoststyrelsen så mycket, att förrådsintendenten beordrades att beställa tolv nya stämplat den 2 oktober 1894 från Holsts filial i Malmö. I samma skrivelse meddelades att postdirektör Winroth skulle övervaka tillverkningen. Priset för varje stämpel sattes till högst 22 kr; sex skulle beställas till Stockholms postkontor, fyra till postkontoret i Göteborg och två till Malmö. Generalpoststyrelsen påpekade att dessa stämplat skulle användas på prov en tid. Därefter skulle man infordra utlåtanen från berörda postdirektörer. Stämplatna distribuerades förmodligen i december 1894. De kallas numera för normalstämpel 46.

Under 1895 inkom yttranden från postdirektörerna till generalpoststyrelsen. En del smärre anmärkningar framfördes men intendent Zacco fick beställa och leverera nio nya schweizerstämplat, med smärre justeringar, till postkontoren i Helsingborg, Lund, Norrköping, Uppsala, Örebro och Sundsvall samt Stockholm, Göteborg och Malmö. Ändringarna medförde att stämplatna blev 3 kr dyrare att tillverka. De levererades förmodligen till

Normalstämpel 46 den första s.k. schweizerstämpeln, använd från 1894. Ytterligare postkontor började använda den 1895-1896.

Normal cancellation stamp No.46 the first so-called Swiss stamp, used from 1894. Came into use in more post offices 1895-1896.

persedelförrådet i slutet av 1896. När stämplatna togs i bruk vet man inte. Av okänd anledning lät man Gleichmann tillverka sju stämplat som beställdes av förrådsintendenten den 16 mars 1898 till ett pris av 23:40.

Den 24 maj 1899 beslöt generalpoststyrelsen att infordra anbud från nio gravörer i Stockholm samt Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping. Sistnämnda firma hade mellan 1872 och 1880 tillverkat kuvertämnen till postverkets frankokuvert. Fyra anbud kom in till persedelförrådet. Tre var från gravörer i Stockholm. Två anbud låg på 20 kr och ett på 32. Lithografens pris var 26 kr. Förrådsintendenten tillstyrkte den sistnämnda firmans anbud med argumentet, att ett så stort företag var mer att lita på vid större beställningar än enskilda gravörer. Ett stort företag behövde dessutom inte importera själva stämpelämnet, vilket de enskilda gravörerna antogs behöva göra. Tull och fraktkostnader skulle kunna göra en fördyring ofrånkomlig. Den 1 november 1899 meddelade generalpoststyrelsen att Lithografiska Aktiebolaget

skulle få tillverka 25 stämplat med "taggad ram" till priset 26 kr.

Schweizerstämplatarna hade tidigare haft hel ram, då de var avsedda att användas vid brevbärarexpeditioner och således endast slås utanför frimärket före utdelningen. Kring sekelskiftet togs nya stämplat i bruk som skulle användas vid makulering av frimärken. Schweizerstämplatn var nu allmänt accepterad och stämplat av denna typ kom efter sekelskiftet att användas vid de flesta större postkontoren. De kallas normalstämplat 44, 45 och 47; de kom att användas in på 1920-talet.

Brevstämplingsmaskiner

Genom den starkt ökande postmängden mot slutet av 1800-talet fanns snart ett behov av maskinell avstämpling av post. Redan vid mitten av 1880-talet hade "vaktbetjenten" vid Centralpostkontorets ankommande avdelning, Otto Reinhold Lennholm, börjat experimentera med en trampdriven brevstämplingsmaskin. År 1889 togs den i bruk vid Stockholms centralpostkontor. Vid stämpling för hand kunde en van handstämplat komma upp i 100 till 150 brev i minuten. Med Lennholms maskin kunde man stämpla 500 brev i minuten.

Efter sekelskiftet togs allt fler och förbättrade brevstämplingsmaskiner i bruk vid de större postkontoren för att hantera de allt

större postmängderna. Handstämpling av försändelser görs dock fortfarande vid Postens olika serviceinrättningar men nuförtiden i mycket liten omfattning.

Källor och litteratur

Handbok över Svenska post- och makuleringsstämplat 1685-1951.

Stockholm 1952.

Facit Postal VIII.

Västerås 2009.

[Mattson, Robert,]

Cirkelstämplat, normalstämplat 10, del 1 (A - J).
Stockholm 1983.

Stenberg, Karl-Erik & Nilebrant, Stig,
Tidiga svenska datumstämplat, del 1:
Bågstämplat.
Stockholm 1973.

Stenberg, Karl-Erik & Nilebrant, Stig,
Tidiga svenska datumstämplat, del 2:
Fyrkantstämplat.
Stockholm 1974.

Stockholmia 86, Bulletin 2.
Stockholm [1985].

Kungl. Generalpoststyrelsens cirkulär.
1830-1899.

Tillverkning av normalstämplat under perioden 1819-1883

Gravörer	Stämplatstyper	Tidsperiod
Daniel Hedlund	Rakstämplat	1819-1825
Ludvig P:son Lundgren	Bågstämplat, fyrkantsstämplat, nst 10	1830-1833, 1836-1838
Mauritz Frumerie	Bågstämplat, fyrkantsstämplat	1833, 1835
Abraham Salmson	Bågstämplat, fyrkantsstämplat, nst 10	1850-1858
Anton Salmson	Bågstämplat, fyrkantsstämplat, nst 10, 14, 16	1850-1884
Adolf Teodor Lillja	Bågstämplat, fyrkantsstämplat, nst 10	1839-1849
Sven Olof Morell	Bågstämplat, fyrkantsstämplat	1845-1847
Wilhelm August Barklund	Fyrkantsstämplat, nst 10, 14, strålstämplat	1850-1884
G. L. Sidenwall	Nst 10, enstaka	1872
L. S. Aronsson	Nst 10 renoveringar	1860-1870-talen

Cancellation Stamps and Engravers during the 19th Century

The decision that cancellation stamps were to be used in all Swedish post offices was taken by the 1817-1818 Swedish parliament. The factory owner Daniel Hedlund was commissioned to manufacture the cancellation stamps, which were delivered on 28th January 1819. These did not show date or year but only the name of the town. Cancellation stamp collectors refer to them as "straight line stamps". Hedlund engraved them in steel and they therefore rarely needed repairing.

The Swedish post office in Hamburg started to use a rectangular date stamp in 1823. This was replaced with a similar stamp the following year. The Swedish post offices in Greifswald and Stralsund also acquired date stamps during the 1820s. However, these did not show the year.

The First Date Stamp

In 1830, date stamps were introduced in all Swedish post offices. These are today referred to as "arc shaped stamps", since the split year numerals followed the curved stamp frame. Many foreign postal services had early on realised the need for date stamps. It was the aim of all postal services to forward mail as quickly as possible, and it was important to be able to ascertain both when a letter had left a certain location and when it had passed a border office, as well as the time of arrival at its destination.

Most post offices received their arc cancellation stamps on 15th September 1830. However, in the post offices in Stockholm and Gothenburg, the stamps came into use as early as June. The first known postmark is from Stockholm and dated 1st June 1830.

The Rectangular Cancellation Stamp

When, at the end of September 1830, the Stockholm post office received the first

post-free cancellation stamp, this was in the shape of a rectangle. With its horizontal place name and clear date indication, this cancellation stamp was considered by the Post Office administration to be very fit for purpose. When the arc shaped cancellation stamps gradually wore out or were damaged, they were therefore replaced with rectangular stamps.

The first rectangular cancellation stamp was manufactured in June 1835 by Mauritz Frumerie. In addition to this particular stamp, intended for the post office in Lindesberg, Frumerie engraved approx. 30 more stamps the same year.

Circular Cancellation Stamps

In the cancellation stamp handbook published by Sveriges Filatelist-Förbund (Swedish Philatelic Federation) in 1952, the various types have been numbered. Those cancellation stamps that were used for postmarking mail on a daily basis are here referred to as normal stamps, to distinguish them from special stamps that were used for certain events.

The first circular cancellation stamp with horizontal year indication was delivered to the post office in Stockholm as early as 1834. The engraver was Ludvig P:son Lundgren. This normal stamp, No. 10, has the following characteristics: unbroken circular frame, Roman type and split year indication with the numerals in a horizontal line. The last detail distinguishes it from the curved stamp where the year is curved. Strictly speaking, it was intended for parcel post but was also used for postmarking letters.

At regular intervals, the Post Office exhorted the postmasters to make sure that the postmark was legible. As early as 1835, fines were imposed for illegible postmarks on letters at the rate of 1 riksdaler 32 skilling banco per failure to comply. On 20th August

1855, it was decided that two postmarks were to be applied – one to the postage stamp and one next to it on the letter itself. The postage stamp was to be affixed in the top left-hand corner. The postmasters were reminded on 13th December 1860 that blue ink must not be used for the postmark. Again, it was emphasised that it was important that the postmark on the letter itself was legible.

On 8th October 1863, the Postmaster General announced that a postmark did not have to be applied to the letter any more as long as the cancellation on each postage stamp clearly showed place of posting, day, month and year. The fine for each failure to comply was now reduced to 1 riksdaler.

Ray-shaped Cancellation Stamps

A cancellation stamp with neither date nor year was the ray-shaped type. This was a circular stamp with a ray-shaped pattern engraved on the stamp surface. This type of cancellation stamp was first used in 1863, mainly in small post offices along railway lines where the mail was not handled by travelling post offices. In total, this stamp type was used in 73 small post offices. It was replaced with normal stamp No. 10 between 1868 and 1870. All ray-shaped cancellation stamps were engraved by Wilhelm August Barklund.

New Types of Cancellation Stamps

During the 1870s, the number of attempted frauds against the Post Office increased. It was above all the re-use of already cancelled postage stamps that caused big problems. It was too easy to remove the ink from the postmark. A new type of cancellation stamp therefore came into use in the post offices in Gothenburg, Karlstad, Wenersborg and Örebro, the so-called “ventilator stamp”. A small roller was to rotate and thus make it impossible for the postage stamp to be re-used. In Gothenburg, Norrköping and Stockholm, so-called “beehive stamps” were also in use. These contained a distinct pattern that was hard to remove. Trials were also

carried out in the post office in Katrineholm in 1884 with a couple of types of cancellation stamps: the crown and the pearl circle types. In Stockholm, a cancellation stamp with a saw-toothed frame was used on a few occasions in 1883.

In 1882, the engraver Anton Salmson made a new cancellation stamp which was both simple and ingenious. The stamp frame was provided with sharp points. These left marks in the form of indentations in the postage stamp which remained even if it was possible to remove the ink from the postmark. This type of cancellation stamp was approved by the Post Office. It is referred to as normal stamp No. 14 and is one of the cancellation stamps most commonly used in post offices until the turn of the century. All post offices that received new cancellation stamps on 1st January 1883 received the new type. This was presumably the date when normal stamp No. 14 came into use for the first time. What was characteristic of this cancellation stamp, and also of a few other stamps from this time, was that the numerals in the year were close together, e.g. “1883”. The stamp was intended for cancelling postage stamps on letters.

Other Types of Cancellation Stamps

In 1896, so-called “roller stamps” were tried out in the post offices in Jönköping, Malmö, Gothenburg, Stockholm and a few travelling post offices. These were introduced to be able to cancel a large amount of letters in a short time. There had been a pronounced increase in the volume of mail in the 1890s.

Another type is called “the Swiss stamp” since it had been used in Switzerland as early as the 1870s. One of the advantages of this cancellation stamp was that it had movable numerals for year, month, day and time. The numerals could be changed with a pin. In case of any delays in handling the mail, it was easy to check when this had been done. This cancellation stamp was introduced on a trial basis in the larger towns in the 1890s and throughout the whole country around 1900.